

ὄρμη πρὸς τὰς οὐδέποτε προσιτὰς ἀκτὰς τοῦ ἰδανικοῦ. Εἰς τοῦτο ἔγκειται τὸ τραγικὸν μεγαλεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ ἡ Βιέννη, ὡς κλασικὴ ἔκφρασις τῆς ψυχῆς αὐτῆς, εἶνε δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον μεγάλη καὶ τραγικὴ.

Ὁ μόνος, ὅστις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ὑπεστήριξε δημοσίᾳ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ, ἐναντίον τῶν μονομερῶν κλασικιστικῶν τάσεων τῶν συγχρόνων του, εἶνε ὁ Γκαίτε. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Χέρδερ περὶ ἰδιοτυπίας καὶ ἰσότητος τῶν λαῶν καὶ περὶ χαρακτηριστικῆς τέχνης, ἡ ὁποία εἶνε ἐκδήλωσις τῆς φύσεως ἑνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου, διέγνωνσεν εἰς τὴν γοτθικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλήθειαν καὶ κάλλος, μὲ ἄλλας λέξεις τὴν τριμερῆ ἐνότητα, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐπὶ μῆνας ὀλοκλήρους ἐπισκέπτεται καὶ μελετᾷ τὴν καθεδρικὴν ἐκκλησίαν τοῦ Στρασβούργου καὶ ἀνακαλύπτει εἰς τὸν ρυθμὸν αὐτὸν τὴν κυριωτάτην καὶ γνησίαν ἔκφρασιν τῆς γερμανικῆς ψυχῆς. Ὑστερα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ἡ ἱστορία τῆς τέχνης ἐν γένει ταυτίζεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, διότι δὲν εἶνε πλέον μόνον ἱστορία τῶν μορφῶν καὶ τῶν τεχνοτροπιῶν. Μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἦτο ἱστορία μόνον τοῦ καλλιτεχνικοῦ δύνασθαι, τῆς ἰκανότητος πρὸς καλλιτεχνικὴν μορφήν. Σήμερον ἡ ἱστορία τῶν μορφῶν ἔγινε συγχρόνως ἱστορία τῶν καλλιτεχνικῶν δημιουργημάτων. Μετεβλήθη καὶ εἰς ἱστορίαν τῆς ἐκφράσεως, δηλαδή τῆς ἐνδομύχου προθέσεως καὶ τῶν σκοπῶν τοῦ δημιουργοῦντος καλλιτέχνου, καὶ ἀκόμη περισσότερον τῆς ἐποχῆς, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ λαοῦ, ἐκ τῶν κόλπων τῶν ὁποίων ἐγεννήθη. Μαζὺ μὲ τὸ καλλιτεχνικὸν δύνασθαι, συνεξετάζεται τώρα πλέον καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν βούλεσθαι. Μὲ ἄλλας λέξεις ἀναζητεῖται ὁ καλλιτέχνης, τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ κρύπτεται ὀπίσω ἀπὸ τὸ καλλιτέχνημα.

Καταβάλλεται προσπάθεια νά συλληφθῆ ἡ ψυχὴ αὐτῆ, τῆς ὁποίας ἔκφρασις εἶνε τὸ καλλιτεχνικὸν δημιούργημα καὶ ἡ ὁποία εἶνε ἡ ψυχὴ ἑνὸς ὀλοκλήρου πολιτισμοῦ. Ἀπὸ αὐτὴν ἔπειτα ἐρμηνεύεται πλήρως ἡ ἔκφρασις αὐτῆς, τὸ ποίημα, ἡ μουσικὴ σύνθεσις, τὸ ζωγραφικὸν ἔργον, τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρὸ πάντων δημιούργημα. Ἐξετάζεται ὡς μορφή, ὡς ρυθμὸς καὶ ὡς τεχνοτροπία, ἡ ὁποία περιέχει νόημα, ὡς ἀναγκαία καὶ ἀπὸ ἐσωτερικοὺς νόμους διεπομένη μορφολογικὴ δημιουργία, ἡ ὁποία συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν ψυχὴν τῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ λαοῦ, μέσα εἰς τὸν ὅποιον ἀνεπτύχθη, καὶ ἀναπτύσσεται μέχρι τινὸς ὀργανικῶς καὶ αὐτομάτως ἀπ' αὐτὴν. Ἀντικείμενον τῆς καλλιτεχνικῆς θεωρήσεως δὲν εἶνε πλέον μόνον ἡ μορφή, ἡ μορφή καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ἡ μορφή ποὺ ἐκφράζει νόημα καὶ ποὺ ἀναβλάστανει ἐκ τοῦ νοήματος αὐτοῦ. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὰ ἀντικείμενα τῆς τέχνης συσχετίζονται πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν πραγματικὴν ψυχὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ ἐναλλαγαὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν μεταβολῶν ποὺ ὑφίσταται ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς ἔχουν στενὸν ὄσυνδεσμον πρὸς τὰς μεταβολὰς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καθόλου, τὰς ὁποίας μᾶς δεικνύει ἡ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τῶν μύθων, τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, τῶν θρησκείων, τῆς κοσμοθεωρίας. Τοιοῦτοτρόπως ὁ καθορισμὸς τῆς καλλιτεχνικῆς βουλήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπηγάζει ἡ μορφή, προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῆς κοσμοθεωρίας καθόλου, ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ πνεύματος, μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἐσωτερικῶν ἀξιῶν, καὶ εἶνε ἀντίδρασις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν κόσμον, ὅστις μᾶς περιβάλλει. Ἡ σχέση αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ πραγματικότητα ποικίλλει ἀναλόγως τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐποχῶν. Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶνε τόσον ἀπόλυτος καὶ ἰσχυρὰ, ὥστε διατελεῖ εἰς διαρκῆ κατάστασιν ἀγωνίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκει νά λυτρωθῆ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας, καὶ τῆς τέχνης. Τοῦναντίον εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς κλασικῆς ἐποχῆς τὸ χάος τοῦ πρωτογόνου μεταβαλλεται εἰς κόσμον. Ἀνθρωπος καὶ κόσμος συγχωνεύονται ἐδῶ εἰς μίαν ἐ-

νότητα καὶ τὸν φόβον ἀπέναντι τοῦ περιβάλλοντος ἀντικαθιστᾷ ἢ ἐμψύχωσις αὐτοῦ, ἢ ἀγάπη πρὸς αὐτὸ ὡς κάτι τὸ συγγενικόν. Ὁ κόσμος δὲν εἶνε πλέον τὸ ἀπρόσιτον, τὸ ξένον, ἀλλὰ ζωντανὴ συμπλήρωσις τοῦ Ἐγώ, διότι εἰς αὐτὸν εὕρισκει ὁ ἄνθρωπος τὰ εἶδωλα τῶν αἰσθημάτων του, τὰ ὁποῖα ἀπηχοῦν ὡς ἀπάντησις εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἡ ἀπόλυτος δυαρχία κόσμου καὶ ψυχῆς ἐξαφανίζεται. Τὸ θεῖον παύει νὰ εἶνε ὑπερβατικὴ παράστασις. Ἐνσαρκώνεται διὰ τοῦ κόσμου καὶ περικλείεται μέσα εἰς αὐτόν. Ἡ ὑπερβατικότης τῆς θρησκείας μεταβάλλεται εἰς χαροπὸν πανθεισμόν, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ, ὅπως τὸ πάνθεον τῶν θεῶν, τοιουτοτρόπως καὶ τὴν τέχνην εἰς μίαν ἐξιδανικευμένην φυσικότητα, ὅπου ἡ πάλη καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν δυνάμεων παραχωρεῖ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν ἰσορροπίαν καὶ τὴν ἄρμονίαν, ἐκδήλωσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἄρμονίας τῶν δημιουργῶν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν ἄνθρωπον τῶν νεωτέρων χρόνων ζῆ ἡ ἀπέραντος ἀνησυχία, ἡ ἀσίγητος νοσταλγία, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἄρρυθμον διακοσμητικὴν γραμμὴν τῶν βορεινῶν λαῶν, ὁ ἄγων μεταξὺ ἐνστίκτου καὶ νοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ δυσαρμονία, ἡ ἀκαταμάχητος ὁρμὴ πρὸς τὸ ὑπερβατικόν, τὸ Ἐπέκεινα. Ὁ γοθικὸς ρυθμὸς εἶνε ἡ ἔκφρασις τῆς ψυχικῆς αὐτῆς καταστάσεως, προσπάθεια λυτρωμοῦ διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως, ὡς ἡ παραπλησία πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦτον νοητικὴ σύνθεσις Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου καὶ τὰ προϊόντα τοῦ μυστικισμοῦ τῆς ἀκμῆς τῆς σχολαστικῆς περιόδου. Κατατείνει πρὸς τὴν ἐπιβλητικὴν ἔκφρασιν, πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν δυνάμεως καὶ μεγέθους. Δι' αὐτὸ αἴρει τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος καὶ διὰ τῆς ἀπλῆς δυναμικότητος τοῦ λίθου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀφαιρεῖ τὸ βάρος, ἀνατείνει τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν οὐρανόν.

Ἐνα τέτοιο αἴσθημα ἐγέννησεν ἤδη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Γκαίτε ἢ θεᾶ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Στρασβούργου. Τὴν ἰδίαν ἀνάτασιν δημιουργεῖ ἡ θεᾶ τῶν ἱστορικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Βιέννης δι' ἐκεῖνον, ὅστις εἰσδύων εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐποχῶν προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν μορφῶν ὡς κάτι ποῦ ἀναπτύσσεται ὀργανικῶς καὶ κατ' ἀναγκαίους νόμους ἐκ τοῦ ἐκάστοτε περιεχομένου τῆς ψυχῆς. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν, ὅπου οἱ ρυθμοὶ διηγοῦνται τὴν ψυχὴν πολλῶν αἰώνων καὶ ἱστοροῦν διαφόρους βαθμοὺς προσπάθειας πρὸς ἰσοδύναμον ἐκ-

φρασιν τῆς αὐτῆς βασικῆς ὀρμῆς πρὸς λυτρωμόν, ἡ ἀνάτασις αὐτὴ μεταβάλλει διαδοχικῶς χρόνον καὶ ἔντασιν, ὅπως τὰ θέματα μιᾶς μελωδίας. Κάθε ἐκκλησία κραδαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ στοχαστικοῦ θεατοῦ ξεχωριστὰς κάθε φοράν χορδὰς, ποὺ ὅλαι μαζὺ συγκροτοῦν μὲ τοὺς τόνους των τὴν ἀπήχησιν τῆς ἀπεράντου καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡμιτελοῦς πάντοτε μελωδίας, τὴν ὁποῖαν εἰς ἐκάστην βαθμῖδα τῆς ἐξελιξεῶς τῆς συνθέτει ἀπὸ τὸν πόνον τῆς ἡ ψυχῆ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ βασικὸν θέμα τῆς μουσικῆς αὐτῆς συνθέσεως ἀποτελεῖ ἐδῶ ἡ ἀνάτασις, ποὺ ἐμβάλλει τὴν ψυχὴν ὁ ναὸς τοῦ ἀγίου Στεφάνου, ὅστις ἔγινε τὸ σύμβολον τῆς Βιέννης, ἐπειδὴ ἐκφράζει μιὰν ἀπὸ τὰς πλέον χαρακτηριστικὰς ἰδιότητάς τῶν κατοίκων τῆς, τὴν οὐδέποτε καὶ ὑπὸ οὐδενὸς ἱκανοποιούμενην ψυχὴν των. Διὰ τοῦτο ἴσως αἱ περιπέτειαί του εἶνε καὶ περιπέτειαί τῆς χώρας αὐτῆς τῶν πολιτισμένων καὶ λεπτῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἱστορία του ἱστορία τῆς γερμανικῆς φυλῆς.

* * *

Μὲ τὴν ἐκκλησίαν αὐτὴν συνδέονται μεγάλα ὀνόματα πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Ἄλλὰ πολὺ περισσότερον ἡ ψυχὴ ἀθανάτων καλλιτεχνῶν, οἱ ὅποιοι ἐναπέθεσαν εἰς τὰς γραμμάς τῆς, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ τὰς ἐσωτερικὰς λεπτομερείας τῆς, τὴν νοσταλγικὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς των αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶνε ψυχὴ τῶν λαῶν τοῦ Βορρᾶ. Τίποτε δὲν χαρακτηρίζει καλύτερον τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν προξενεῖ τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ τοῦ καταπλήσσοντος ὕψους καὶ τῶν μεγαλειωδῶν γραμμῶν, ὅσον παλαιὸν χρονικόν. Τὸ ὀνομάζει ἀπολιθωμένην πηγὴν τῆς δυνάμεως τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ γηϊνοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ. Ἐνσωματώνει τὴν νοσταλγίαν πρὸς τὴν τελείωσιν, τὸν σιγηλὸν πόθον πρὸς συντέλειαν τῆς προσπαθείας, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον πέρα καὶ ὑπεράνω τοῦ ἑαυτοῦ του, μέχρι τῶν ὀρίων, ὅπου αἱ Σφίγγες φρουροῦν τὰ μυστήρια τῆς φύσεως καὶ τοῦ νοήματος τοῦ παντός. Ὁ πανύψηλος πύργος, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφή χάνεται μέσα εἰς τὸ γαλανὸν φῶς τοῦ οὐρανοῦ, αἱ ὀξεῖαι γωνίαι τῶν τόξων, ἡ ἐλαφρότης τοῦ ὄλου, ποὺ εἰς πείσμα παντός νόμου τῆς φύσεως νομίζεις πῶς ἐτοιμάζεται νὰ ὀρμήσῃ πρὸς τὰ ἄνω, ὅλα αὐτὰ ἐκφράζουν τὴν ἀνάγκην πρὸς λυτρωμόν, καθὼς ἐν γένει αἱ ἀφηρημέναι γραμμαὶ, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν

ὡς φορεῖς τῆς θελήσεως, ποὺ ὑποκρύπτεται ὀπισθεν τῆς μορφῆς. Μία κίνησις, ποὺ φαίνεται σὰν νὰ ζητῆ, μία ἀνήσυχος ροπή, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν καὶ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν ἡσυχασμὸν καὶ πρὸς τὴν κλασικὴν ἡρεμίαν. Ἡ ψυχὴ τοῦ βορρᾶ φανερώνει μὲ τὸ ἀθάνατον αὐτὸ καλλιτέχνημα τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς δυσαρμονίας τῆς καὶ συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὸν διχασμὸν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς μέθης καὶ τοῦ ἰλίγγου, ποὺ προκαλεῖ ἡ τόλμη καὶ τὸ ὕψος. Διὰ τοῦτο ὑπενθυμίζει τὴν προσπάθειαν τῶν μυστικιστῶν, οἱ ὁποῖοι ζητοῦν νὰ διαλύσουν τὸ Ἐγὼ των μέσα εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς θεότητος. Τὸ αὐτὸ πάθος, ἡ αὐτὴ ροπή πρὸς τὸ ἀόριστον καὶ τὸ ἄμορφον. Καὶ πρὸ πάντων ἡ αὐτὴ ἀνάγκη ὅπως μέσα εἰς τὴν μέθην τῆς ἐκστάσεως αἰσθανθῆ τὸ ρῖγος τῆς αἰωνιότητος, πάντοτε ὁμῶς ἀνικανοποίητος, ὡς δεικνύουν αἱ θραυόμεναι κορυφαὶ τῶν τόξων καὶ τὸ γνῶρισμα τοῦ ἡμιτελοῦς καὶ ἀποσπασματικοῦ, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ μνημεῖον αὐτὸ τῆς γερμανικῆς ψυχῆς. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου κινεῖ τὴν ψυχὴν αὐτὴν εἰς συμφιλίωσιν τῶν διεστῶτων καὶ εἰς ἄρσιν τοῦ ὀδυνηροῦ διχασμοῦ. Τὴν συνδιαλλαγὴν ὁμῶς αὐτὴν δὲν τὴν κατορθώνει παρὰ μόνον διὰ τῆς μεταστάσεως εἰς τὴν ὑπερβατικὴν σφαῖραν, ὅπου ἡ πραγματικότης τῶν αἰσθήσεων ἐξαφανίζεται κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Ἄλλ' ἂν θρησκευτικότης εἶνε ἡ νοσταλγία πρὸς τὸ αἰώνιον, ἡ ὁποία κατασιγάζεται κατὰ ὠρισμένας στιγμὰς ἐσωτερικῆς ἀνατάσεως τῆς ψυχῆς, ὅπου συναισθανόμεθα τὴν αἰωνιότητα μέσα εἰς τὸ παροδικὸν καὶ μετέχομεν αὐτῆς, ὁ ναδὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ξυπνᾷ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὴν νοσταλγίαν αὐτὴν καὶ βοηθεῖ νὰ δοκιμάσωμεν τὰς φευγαλέας αὐτὰς στιγμὰς, ὁ πόθος τῶν ὁποίων συγχέεται μὲ τὴν κραυγὴν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς ἀπολύτους καὶ σταθερὰς ἀξίας.

Ἡ Βιέννη εἶνε ἡ κλασικὴ πόλις τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ μουσικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπιτρέπεται διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γερμανικὴ πόλις κατ' ἐξοχὴν. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ Νίτσε ἐταύτιζε τὴν μουσικὴν πρὸς τὸν γερμανισμόν καὶ ἐπερίμενεν ἀπὸ αὐτὴν ἕνα νέον, ἀληθινὸν καὶ ἐσωτερικὸν πολιτισμόν, τοῦ ὁποῖου φορεὺς θὰ ἦτο ἡ γερμανικὴ ψυχὴ. Ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα ἀποφθέγγεται ὁ Βάγνερ ὅτι ὁ ἀβαθὴς καὶ νόθος πολιτισμὸς τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν τρόπων θὰ σβύσῃ μὲ τὴν δύναμιν τῆς μουσικῆς, ὅπως παραμερίζεται τὸ φῶς τοῦ λύχνου ἀπὸ τὴν αἴγλην τῆς ἡμέρας. Ἡ πίστις αὐτῆ τῶν δύο μεγάλων Γερμανῶν δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀβάσιμος, παρ' ὅλην τὴν ὑπερβολὴν ποὺ ἐμπεριέχει. Τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν μᾶς παρέχει ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς, ἡ τεραστία αὐτῆ κίνησις, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν προῆλθον φιλόσοφοι καὶ ποιηταί, ποὺ ἡ ἐπίδρασις τῶν θὰ μείνῃ ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ χρόνου. Ὁ ρομαντισμὸς αὐτὸς εἶνε ἀπήχησις ψυχικῶν καταστάσεων, διὰ τὰς ὁποίας τὸ καλῦτερον ὄνομα εἶνε μυστικισμὸς. Ὅτι τὰς χαρακτηρίζῃ εἶνε τὸ διονυσιακόν, ἡ ἔλλειψις μέτρου καὶ ὁρίων, ἡ ἐκστατικὴ μέθη, ἡ ὁποία θραύει τὰ δεσμὰ τοῦ νοῦ διὰ νὰ ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν πτῆσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἀπέραντον. Κάτι τὸ ἐντελῶς ἀντίθετον πρὸς τὸν κλασικισμόν, πρὸς τὸν αὐτοπεριορισμόν τοῦ ἀπολλωνείου. Πρὸς τὸν ρομαντισμόν αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τοὺς βασικοὺς τόνους τῆς γερμανικῆς ψυχῆς, ἔχει στενὴν συγγένειαν ἢ μουσικὴν. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἡ μουσικὴ εἶνε νίκη τοῦ νοῦ ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς ζωῆς, κατανίκησις τοῦ λογικοῦ ἀπὸ τὸ ἐνστικτόν. Δι' αὐτὸ τὸ ἀόριστον καὶ ἄμορφον, τὸ ἀκαθόριστον καὶ τὸ ἀσύλληπτον, ποὺ μάταια ζητοῦμεν νὰ τὸ μεταφέρωμεν εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦ καὶ τὰς μορφὰς τῆς γλώσσης. Ἐπειτα ἡ μουσικὴ εἶνε ἐστραμμένη πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ παρελθόν πρὸ πάντων τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον ἐξωραϊζει καὶ ἐξιδανικεύει, ὅπως ὁ ρομαντισμὸς διὰ νὰ τὸ λατρεύσῃ κατόπιν μὲ σιωπηλὸν θρήνον. Ἀκόμη περισσότερο, εἶνε συγχρόνως νοσταλγία πρὸς τὴν μακρυνὴν πατρίδα, τὴν ἄγνωστον καὶ ὅμως τόσον ἐγγύς, πρὸς τὴν ἀπέραντον ἐσωτερικότητα, τὴν ὁποῖαν τοποθετεῖ ἡ διάσπασίς μας καὶ ἡ μεταφυσικὴ στενότης

της φύσεώς μας «πέραν τῶν ὁρέων». Διότι, ὅπως εὖστοχα εἶπεν ὁ Χέμπελ, οἱ ἄνθρωποι ἤκουαν μουσικὴν πρὸ τοῦ γεννηθῶν. Οἱ μουσικοὶ τόνοι ἀφυπνίζουσι τὴν ἀνάμνησιν τῶν μελωδιῶν αὐτῶν, ὅπως ἡ αἴσθησις τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου τούτου τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, καὶ ὁ ρομαντισμὸς ἀκούει μὲ τὰ ὄτια τῆς ἀγάπης τοῦ τὴν μουσικὴν αὐτὴν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν κατωλισθήσαμεν εἰς τὸ αἴνιγμα τῆς ὑπάρξεως. Ἄγῶν καὶ διάσπασις, διαρκικὴ ἀντίθεσις εἶνε ὁ μητρικὸς κόλπος, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ἀναπτύσσεται ἡ ψυχὴ τοῦ μουσουργοῦ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ρομαντικοῦ. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὅπου ἀναβλύζει μουσικὴ καὶ ρομαντικὴ διάθεσις, ἐκεῖ συνηχεῖ κάποιος πόνος. Δι' αὐτό, ὅπως ἡ φιλοσοφία τοῦ ρομαντισμοῦ, τοιοῦτοτρόπως ἐκφράζει καὶ ἡ μουσικὴ πόνον καὶ ὑπερνίκησιν τοῦ πόνου.

* * *

Ἄν αὐτὸ εἶνε ὀρθόν, γίνεται φανερόν ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ εἶνε ἔκφρασις τῆς ἀντιδράσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐκφράζει μὲ τὴν ἰδικὴν τῆς γλῶσσαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία, κοσμοθεωρίαν. Κλασικὸν παράδειγμα, ποῦ ἐπικυρώνει τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν, εἶνε ὁ Μπετόβεν καὶ πρὸ πάντων ὁ Βάγνερ. Ἡ μουσικὴ τῶν δέν ἔχει κυρίως εἰπεῖν τίποτε τὸ κοινὸν πρὸς τὴν πραγματικότητά τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὅπως ἄλλωστε κάθε ἀληθινὴ τέχνη. Διότι ὁ καλλιτέχνης ἀνάγκη νὰ ψιθυρίζῃ πάντοτε τοὺς ρυθμούς του εἰς τὸ αὐτὸ μιᾶς ἀγαπημένης, νὰ αἰσθάνεται τὴν φλόγα, ποῦ ἀφήνει ἐπάνω εἰς τὸ μέτωπον τὸ φίλημα τῆς Χιμαίρας, νὰ σύρεται ὀπίσω ἀπὸ ὑπεραισθητὰ ἰδανικά. Δουλεύει εἰς τὸν πόθον τοῦ λυτρωμοῦ, εἰς τὴν νοσταλγίαν μιᾶς ἄλλης πραγματικότητος. Τὴν ἀνάγκην αὐτὴν τοῦ λυτρωμοῦ, τὸν πόθον αὐτὸν τῆς ἐξιδανικεύσεως τῆς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας ὁ μετασχηματισμὸς λύει τὰ δεσμὰ τῆς ψυχῆς καὶ ὁδηγεῖ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ἐλευθερίαν, φανερώνει κατὰ τρόπον ἐξαιρετικὸν ἢ λατρεία τῆς ἐκκλησίας μὲ τὸν βαθυστόχαστον συμβολισμόν τῆς. Εἶνε πολὺ φυσικὸν ὅτι ὀλόκληρος ἡ σειρά τῶν μεγάλων μουσουργῶν, ποῦ ἀποτελοῦν τὴν ἀναφαίρετον δόξαν τῆς Βιέννης, ἐστράφη πρὸς τὴν χριστιανικὴν λειτουργίαν, ὅπου τὸ μυστήριον τῆς λυτρώσεως προσέλαβε τὴν κλασικὴν του μορφήν, ἀπὸ τοῦ πόθου μέχρι τῆς πληρώσεως. Ὁ

καθείς ἐξ αὐτῶν ἐπεχείρησε νὰ δανείσῃ εἰς τὴν θρησκείαν τὴν ἰδικὴν του μουσικὴν πρὸς ἔκφρασιν τοῦ βαθυτάτου μυστηρίου τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπότητος, περὶ τὸ ὁποῖον περιστρέφονται συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ ὅλα αἱ προσπάθειαι τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θρησκεία ἄλλως τε στερεῖται ἰδίας γλώσσης. Τοὺς τρόπους τῆς ἐκφράσεως τῶν βαθυτάτων βιωμάτων, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ψυχῆς, δανεῖζεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους κύκλους τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὴν μουσικὴν.

* *

Τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τῶν μεγάλων μουσουργῶν ηὐτύχησα νὰ ἀκούσω εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἀνατολικοῦ προπυργίου τῆς γερμανικῆς φυλῆς. Μέσα εἰς πραγματικὰ δάση τόξων, τῶν ὁποίων ἡ ἀλλεπάλληλος πρὸς τὰ ἄνω ροπὴ θραύεται διαρκῶς διὰ νὰ παραμένῃ εἰς τὸν θεατὴν ἢ ἐντύπωσις τῆς ματαίας, ἀλλὰ διαρκοὺς προσπάθειαι. Μέσα εἰς μακρὰς σειρὰς κιόνων καὶ πεσσῶν, οἱ ὁποῖοι φαίνονται σὰν ἐξαύλωμένοι ἀπὸ τὴν μουσικὴν ἠχῶ αἰώνων ὀλοκλήρων καὶ ἀπὸ τὸν μυστικὸν πόνον ἀναριθμητῶν γενεῶν. Ἐμπρὸς εἰς μεγαλειώδη ἀνάγλυφα βωμῶν καὶ μέσα εἰς κατακλυσμοὺς φῶτων καὶ πλήμμυραν λιβανωτοῦ, ὅστις διαχέει εἰς τὴν ἡρεμον ἀτμόσφαιραν τῶν γοθικῶν ναῶν τὸν πέπλον τοῦ καθαγιασμοῦ καὶ καθιστᾷ τὸ ἀπρόσιτον πραγματικότητα. Ἦδη τὸ περιβάλλον αὐτὸ μεταρσιώνει τὴν ψυχὴν καὶ ἐγγενᾶ τὴν ἐορτάσιμον ἐκείνην διάθεσιν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἡ στιγμὴ γεμίζει ἀπὸ τὸ νόημα τῆς αἰωνιότητος. Τὴν πλήρη ὁμως συμμετοχὴν εἰς τὴν αἰωνιότητα αὐτὴν τὴν τελεσιουργεῖ ἡ μουσικὴ τοῦ Μπετόβεν καὶ τοῦ Χάϋδν, τοῦ Μότσαρτ καὶ τοῦ Σοῦμπερτ, ἡ ὁποῖα διηγεῖται τὴν ἀγωνίαν τῆς ζητήσεως καὶ τὴν μακαριότητα, ποὺ χαρίζει ἢ εὔρεσις, μετὴν ἀπέραντον δυνητικότητα τῶν τόνων. Εἶνε ἡ ἱστορία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ συγχρόνως ἱστορία τῆς ἰδικῆς τῶν ψυχῆς. Λυγμοὶ βιολιῶν, βαθύφωνος θρῆνος τῶν αὐλῶν τοῦ ἀρμονίου, πολύφωνος ἱκεσία τοῦ χοροῦ, ἡ νοσταλγία τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς λυτρωμόν, θρῆνος, μετάνοια, πόθος, κενότης, ἡρεμία, τὸ «Κύριε ἐλέησον», σὰν ἓνα μυριόστομον «Κύριε ἐκέκραξα» τῶν γενεῶν. Καὶ ὕστερα ἡ δοξολογία, πότε καταιγὶς καὶ πότε ἐλαφρὸς φλοῖσβος, πότε θρίαμβος μετὴν ταχύτητα τῶν ρυθμῶν καὶ πότε εὐγνωμοσύνη μετὴν τρυφερότητα τῶν τόνων,

τρικυμία ἤχων, ποὺ ἔχουν κάτι τὸ κυματοειδές, τὸ ἀπέραντον τῆς γραμμῆς τῆς γοθθικῆς τεχνοτροπίας. Μαζὺ μὲ τὸν ναὸν σείεται καὶ ἡ ψυχὴ μέσα εἰς τὰ ἀλλεπάλληλα κύματα τῶν φωνῶν καὶ τῶν θεμάτων.

* * *

Αἱ διακυμάνσεις τοῦ «Πιστεύω» μὲ τὰς ἐναλλαγὰς τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἐντάσεως ἀποδίδουν ὀλόκληρον τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας καὶ ἐνσαρκώνουν ὅλην τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον ὁ Χριστιανισμός. Ὁ κεανὸς τρυφερῶν τόνων ἱστορεῖ τὸ Θεῖον Δρᾶμα, διὰ τὴν παραχωρήσασθαι τὴν θέσιν του εἰς τὴν θριαμβευτικὴν κλαγγὴν τῶν σαλπίγγων, ποὺ ἐξαγγέλλουν τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν τελείωσιν τῆς σωτηρίας καὶ διαθέτουν πρὸς ὄρχησιν χαρᾶς τὴν ψυχὴν. Ἀκολουθεῖ ὁ Τρισάγιος ὕμνος εἰς θριαμβευτικὸν καὶ ἐλαφρὸν ρυθμὸν, τοῦ ὁποίου ἡ τρυφερότης εἶνε σὰν ψίθυρος εὐγνωμοσύνης ὄχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ὀλοκλήρου τῆς φύσεως, ὅπως ὑποδηλοῖ ἡ ἐπανάληψις τῶν θεμάτων καὶ τῶν λέξεων. Ἐνα ὑπόκωφον, μόλις ἀκουόμενον πιανίσσιμο προαγγέλλει τὸ μυστήριον τῆς θυσίας ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Τὸν φόβον, τὴν προσδοκίαν, τὸ νοσταλγικὸν ρίγος διαδέχεται ἡ ἐλπίς καὶ οἱ γλυκύτεροι καὶ ἀφθονώτεροι τόνοι κηρύττουν τὴν ἐγγύτητα τῆς σωτηρίας. Τὴν βεβαιότητα ἀκολουθεῖ ὁ πολύφωνος ρυθμὸς χοροῦ καὶ ὀργάνων, ὅστις μὲ ταχυτέρους παλμοὺς κηρύττει ὅτι προσδοκία καὶ πραγμάτωσις εἶνε πλέον ἓν καὶ τὸ αὐτό. Εἶνε ἐξαιρετικὰ ἐπιβλητικὴ ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ πρὸς τὴν στιγμὴν τῆς μετουσιώσεως, ὅτε ἡ μουσικὴ ὁμοιάζει πρὸς φλοῖσβον ἡρεμούσης θαλάσσης. Τέλος τὸ Κοινωνικὸν εἰς ὄλους τοὺς τόνους καὶ εἰς ὄλους τοὺς βαθμοὺς τοῦ πάθους, ὡς ἐὰν ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης καὶ ὀλόκληρον τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ἐζήτει συγγνώμην, ἔλεος καὶ εἰρήνην. Οἱ σεμνοὶ ἤχοι τῶν βιολοντσέλλων κορυφώνουν τὴν κατάνυξιν. Κάθε παροδικὸ γίνεται μέσα εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτὴν σύμβολον τοῦ αἰωνίου μυστηρίου, τοῦ ὁποίου τὸ βάθος μόνον ἡ μουσικὴ τῶν μεγάλων εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐκφράσῃ. Ἴσως διότι πρὶν γεννηθῶμεν ἠκούομεν μουσικὴν.

Ἐκ τῶν κωδωνόστασια ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀπεράντου πόλεως χύνονται χαρμόσυνοι ἤχοι καμπάνας. Οἱ ἤχοι αὐτοὶ ὁμοιάζουν μὲ ἓνα τεράστιον «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας» καὶ ξυπνοῦν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὴν νοσταλγίαν τοῦ μεταφυσικοῦ. Πραγματικὰ ἀρμόζουσα προετοιμασία διὰ τὴν μεγάλην λιτανείαν, ποὺ ξεκινᾷ αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Εἴκοσι μυριάδες ἀνθρώπων πάσης τάξεως καὶ πάσης ἀποχρώσεως ἀποτελοῦν τὴν τιμητικὴν φρουρὰν τοῦ Ἐσταυρωμένου, τὸν ὁποῖον βαστάζουν εὐσταλεῖς Τιρολέζοι, ποὺ ἀποτελοῦν ξεχωριστὴν ὁμάδα μὲ τὰς γραφικὰς ἐνδυμασίας των. Ἰππῶται τοῦ τάγματος τῆς Μάλτας, λευκοχίτωνες, προπορεύονται τῆς ὅλης πομπῆς ἐπάνω εἰς ἄσπρα ἄλογα. Ὁμοιοὶ πρὸς τοὺς ἰππῶτας τοῦ Γράλ φρουροῦν τὸ ἱερὸν μυστήριον τῆς θρησκείας, τὰς μᾶλλον ἐνδομύχους ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ἀκολουθοῦν τάγματα μοναχῶν, φραγκισκανοὶ, δομινικανοὶ, ἰησουῖται, μὲ τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις τοῦ σχήματος, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν τὴν ποικιλίαν τῶν κατευθύνσεων, ποὺ χωρίζουν τὸν στρατὸν αὐτὸν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἠνωμένον ἐν τούτοις διὰ τοῦ σταυροῦ. Ἡ νοησιαρχικὴ ροπὴ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου καὶ ὁ μυστικισμὸς τοῦ μεγάλου Αὐγουστίνου ὁδηγοῦν ἐξ ἴσου εἰς τὸ αἰώνιον τὸ ὁποῖον φεγγοβολᾷ ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ σταυροῦ. Καὶ ὀπισθεν αὐτῶν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων ὡς σύμβολα τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἐπιφανείας τοῦ αἰωνίου αὐτοῦ μέσα εἰς τὸ παροδικόν. Καὶ ἔπειτα τὰ σωματεῖα τῶν φοιτητῶν μὲ τὰς μεσαιωνικὰς στολάς, τὸ ἐπίσημον κράτος, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, ἀντιπρόσωποι τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως, πλούσιοι καὶ πτωχοί, ἐργάται καὶ ἐργοδότες, ἀριστοκράται καὶ προλετάριοι. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ νυκτερινὴ αὕτη λιτανεία, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Πανεπιστημίου, καταλαμβάνουσα τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἱστορικοῦ Ριγκ, ἦτο ἓνα ζωντανὸν σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἐνιαίας κοσμοθεωρίας, ποὺ ἐφιλοτέχνησε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ ἐκκλησία. Ἄρχουσα ἀξία τόσον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτόμου ὅσον καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο ἡ θρησκεία. Δι' αὐτῆς τὸ βλέμμα κατευθύνετο εἰς τὸ ἀπόλυτον καὶ

τὸ καθαρῶς πνευματικόν. Τοιοῦτοτρόπως ὁλόκληρος ὁ βίος ἐξηγιάζεται καὶ αἱ ἀξίαι τοῦ κόσμου τούτου κατηυγάζονται ἀπὸ τὸ φῶς μιᾶς ἀνωτέρας, ὑπερβατικῆς πραγματικότητος.

* * *

Ἡ ἐνότης αὐτῆ τοῦ πνευματικοῦ βίου διεσπάσθη ὑπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς αὐθεντίας καὶ τῆς παραδόσεως καὶ ἡ ὕψωσις τοῦ ἀτόμου εἰς ἀπόλυτον κριτὴν διέσεισε τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς κοσμοθεωρίας τῶν μέσων αἰώνων, τὴν ἐνιαίαν συναρμογὴν τοῦ ὁποίου μαρτυρεῖ μέχρι τῆς σήμερον ἡ ἱστορία τῆς κατασκευῆς καὶ ἡ θέσις τοῦ γοτθικοῦ ναοῦ. Οἱ αἰῶνες, οἱ ὅποιοι ἠκολούθησαν, ἀποτελοῦν μίαν διαρκῆ προσπάθειαν πρὸς ἀνασύστασιν τῆς ἐνότητος ἐκείνης, πρὸς τὴν ὁποίαν μὲ βαρύθυμον νοσταλγίαν ἀτενίζει ἡ διεσπασμένη ψυχὴ. Ἡ φιλοσοφία, ἀπὸ τοῦ Καρτεσιου μέχρι τοῦ Ἐγγέλου καὶ τοῦ Ὀΐκεν, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀπόπειρα πρὸς νέαν ἐνότητα τοῦ πνευματικοῦ βίου. Παρὰ ταῦτα ἡ διάσπασις καὶ ἡ ἀποσύνθεσις προχωρεῖ κατ' ἀνιούσαν γραμμὴν, ἀνάλογον πρὸς τὴν διαφόρησιν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἀυξάνει ὅλον ἐν περισσότερον. Ἡ διάσπασις τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν χωριστῆς κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ἰδανικὰ ἐκάστης καὶ δικαιολογεῖ αὐτά. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ ἔπαυσε νὰ συμμετέχη ὡς τοιοῦτον εἰς τὰς οὐσιώδεις ἐκδηλώσεις τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς. Καί, ὅπως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σοφιστῶν, ἡ στενὴ ἀτομικὴ ἄποψις κατέστη ἡ μόνη πηγὴ καὶ τὸ μοναδικὸν κριτήριον κάθε ἀντιλήψεως περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ζωῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε ὅτι τὴν πίστιν εἰς ἀπολύτους ἀξίας διεδέχθη ὁ σχετικισμὸς ὄλων τῶν ἀξιῶν, εἴτε γνωστικαὶ εἴτε αὐτὰι, εἴτε θρησκευτικαὶ καὶ μεταφυσικαί. Τὸν σχετικισμὸν δὲ αὐτὸν ἐνισχύει ἡ νεωτέρα ψυχολογία διὰ τοῦ καθορισμοῦ τύπων τῆς προσωπικότητος, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκπηγάζει θέσις ἐναντι τῆς ζωῆς μὲ τὴν αὐτὴν ἀναγκαιότητα μὲ τὴν ὁποίαν αἱ διαφοραὶ τῶν φυτῶν ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος.

Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη τοῦ αἰωνίου, τῶν ἀπολύτων καὶ σταθερῶν ἀξιῶν, εἶνε ἔμφυτος εἰς τὴν ψυχὴν. Διὰ τοῦτο μέσα εἰς τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ σχετικισμοῦ, ὅπου σκιαὶ καὶ ἀντικείμενα συγχωνεύονται εἰς ἓνα ἀκαθόριστον ὄγκον, ὁμοιάζομεν πρὸς νοσταλ-

γικήν ὕπαρξιν μὲ ψυχὴν χρυσαλίδος. Ἡ ψυχὴ αὐτὴ πετᾶ ἀπὸ ἄνθος εἰς ἄνθος. Ἀλλὰ κανὲν ἄρωμα δὲν τὴν ἱκανοποιεῖ. Κατέχεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ ἀφοσιωθῆ εἰς τὸ Ἔν, εἰς τὸ Μοναδικόν, ὅπως ὁ κουρασμένος ἀπὸ ἐφημέρους ἔρωτας ποθεῖ τὴν μοναδικὴν ψυχὴν, ἢ ὁποῖα χαρίζει νόημα εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ γεμίζει περιεχόμενον τὴν ζωὴν του. Τὸ Ἔν αὐτὸ εἶνε ἢ μεταφυσικὴ πίστις, ἢ καταφυγὴ εἰς τὸ ὄντως ὄν, τὸ ὁποῖον κρύπτεται ὀπισθεν τῶν φαινομένων καὶ κινεῖ τοὺς τροχοὺς τῆς ἱστορίας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς μεταφυσικῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποῖαν ἐχαρακτήρισεν ὁ Κάντιος ἀνεξάλειπτον, ἡ ψυχὴ τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου ἔκαυσε τὰ ξύλινα εἶδωλα τοῦ ὕλισμοῦ καὶ ἐκρήμνισε τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς θετικῆς λεγομένης φιλοσοφίας. Ἡ νοησιαρχία κατετροπώθη διὰ μιαν ἀκόμη φοράν ἀπὸ τὸ συναίσθημα καὶ τὴν ἐνόρασιν, ἢ διαλεκτικὴ ὑπὸ τοῦ μυστικισμοῦ, ὁ Ἄριστοτέλης ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Καὶ μία νέα μυστικίζουσα, ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία ἀναγνωρίζει τὰ δικαιώματα τῆς ψυχῆς ἀπέναντι τῆς μονομερείας τοῦ λογισμοῦ. Ὑστερα ἀπὸ μακρὸν λήθαργον αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις ἀφυπνισθεῖσαι διαισθάνονται κάτω ἀπὸ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου τὴν πραγματικότητα τοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποῖου τὸ φῶς διαθλάται εἰς τὴν πολύμορφον ποικιλίαν τῆς ἱστορίας. Καὶ ζοῦν μέσα εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ἐγγύτητος τοῦ θείου, πλήρεις προσδοκίας, συνεχόμεναι ἀπὸ φόβον καὶ ἀπὸ ἔκστασιν.

* * *

Ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῆς ἀνησυχίας ποὺ ζητεῖ, τῆς κενότητος ποὺ νοσταλγεῖ τὴν πληρότητα, ἐξηγεῖται, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἢ συρροὴ τοῦ κοινοῦ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας παστάσεις τοῦ «Πάρσιφαλ». Διότι τὸ κύκνειον αὐτὸ ἄσμα τοῦ μεγάλου μουσοουργοῦ δὲν εἶνε μόνον καλλιτεχνικὸν δημιούργημα. Εἶνε πρὸ πάντων μυστήριον, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ τὴν τραγωδίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀνάγει αὐτὴν εἰς τὴν μακαριότητα τοῦ λυτρωμοῦ μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ μύθου τοῦ Γράλ, ὅστις εἶνε ἡ ἱστορία τῆς, καὶ τὴν γλῶσσαν τῆς μουσικῆς, ποὺ μόνη αὐτὴ εἶνε εἰς θέσιν νὰ διηγηθῆ τὸ ἱστορικὸν βίωμα τῆς ἐνοχῆς, τῆς πάλης πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, τοῦ θριάμβου τῆς βεβαιότητος καὶ τῆς ἀσφαλείας μέσα εἰς τοὺς κόλπους τοῦ θεοῦ. Ὁ ὠραῖος θρῦλος τοῦ Γράλ χρησιμοποιεῖται ὡς κλασικὸς συμβολισμὸς τοῦ πόθου τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας πρὸς λυτρωμόν

καὶ ὡς μέσον πρὸς ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς μέχρι τῆς σφαίρας τοῦ αἰωνίου. Τὸ ἔργον κηρύττει τὴν ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὴν διάσπασιν, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν δουλείαν τῶν αἰσθήσεων, τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν συνείδησιν τῆς ἐνοχῆς. Καὶ διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς πραγματικότητος τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ ὁποῦ τὴν πνοὴν αἰσθανόμεθα παροῦσαν καθ' ὅλας τὰς φάσεις τοῦ αἰωνίου δράματος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, μετατίθεται ἡ ψυχὴ εἰς θρησκευτικὴν κατάνυξιν, εἰς συναισθήματα ἐξαρτήσεως καὶ μηδαμινότητος ἔναντι τῶν θείων δυνάμεων, εὐγνωμοσύνης καὶ μακαριότητος. Συναισθάνεται τὴν παρουσίαν τοῦ αἰωνίου μέσα εἰς τὰς παροδικὰς περιπετείας τῶν ἱπποτῶν τοῦ Γράλ, ἀκόμη καὶ μέσα εἰς τὴν ἀμαρτωλὴν προσπάθειαν τοῦ Κλίγκξορ, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἰς τὸν «Φάουστ» ὁ Μεφιστοφελῆς, χρησιμεύει ὡς ὄργανον τῶν βουλῶν τῆς θεότητος. Τὶ ἄλλο ἐπιδιώκει καὶ τί ἄλλο γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θρησκευόντος ἀνθρώπου ἡ λειτουργία ; Δὲν εἶνε ἀπλῆ σύμπτωσις ὅτι ἡ πρώτη, ἡ πανηγυρικὴ παράστασις τοῦ «Πάρσιφαλ» ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν αὐτὴν ἑσπέραν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πλῆθος τῶν παντοδαπῶν χριστιανῶν διελάλει τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐγνώμονα λατρείαν τοῦ πρὸς τὸν Λυτρωτὴν διὰ τῆς πανδήμου ἐκεῖνης λιτανείας. Ὁ πόθος τῆς κοινωνίας τοῦ λυτρωτικοῦ αἵματός του ἐπλημμύριζε τὰς ψυχὰς τῶν εὐλαβῶν θεατῶν εἰς τὴν Ὀπεραν καὶ τῶν εὐλαβῶν προσκυνητῶν, οἱ ὁποῖοι συνωστίζοντο περὶ τοῦ ὑπερμεγέθους σταυροῦ ἀνά τὰς εὐρείας ἀρτηρίας τῆς πόλεως. Οἱ ἤχοι τῶν κωδῶνων, οἱ ὁποῖοι διεσκορπίζοντο ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ κωδωνοστάσια τῶν καθηγιασμένων ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐκκλησιῶν, ἦσαν συγχρόνως ἤχοι τῶν κωδῶνων τοῦ ὄρους Μονσαλβά, ὅπου οἱ ἱππῶται ἐτάχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀπολύτου φρουροῦ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὅσοι κατὰ τὸ διάλειμμα τῆς πρώτης πράξεως ἠτύχησαν νὰ παρακολουθήσουν τὸ ἔκπαυλον θέαμα τῶν φώτων, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν ἡ λιτανεία, συνέχεαν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν τὰ δύο βιώματα, ὡς ἐάν ὁ «Πάρσιφαλ» καὶ ἡ θρησκευτικὴ αὐτὴ λιτανεία ἦσαν συμπλήρωμα τὸ ἓν τοῦ ἄλλου.

Τοιοτοτρόπως ὁ «Πάρσιφαλ» μᾶς δείχνει καὶ αὐτὸς τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν διὰ νὰ ἄρωμεν τὴν διάσπασιν καὶ νὰ ἱκανοποιήσωμεν τὴν νοσταλγίαν μας. Εἶνε ὁ δρόμος τῆς θρησκείας καὶ τῆς τέχνης, ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸ

μυστήριο τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ ἄμεσος ἐπαφή πρὸς τὴν πηγὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, μακρὰν ἀπὸ τὴν θανατηφόρον πνοὴν τῆς νοησιαρχίας, ἡ ὁποία μαραίνει τὰ ψυχικὰ ἐκεῖνα αἰσθητήρια, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα τὰς μεγάλας ἀξίας τοῦ δημιουργοῦ πνεύματος. Ἀληθινὰ οἱ μεγάλοι, εἴτε προφῆται εἴτε καλλιτέχναι, χαίρουν τὸ ἐξαιρετικὸν προνόμιον νὰ ἀπολαύουν ἐνωρὶς τὸ αἰώνιον φῶς, τὸ ὁποῖον πολὺ ἄργὰ καὶ μόνον μὲ τὴν βοήθειάν τους χύνει τὰς ἀκτῖνας του εἰς τὴν πτωχὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν θνητῶν.

Ὁ τρίτος ἀνθρωπισμὸς δὲν περιορίζει τὸν θησαυρὸν τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν εἰς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. Τοῦτο δὲν ἐμποδίζει νὰ θεωρῆ αὐτὴν, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, ὡς τὴν ἱστορικὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδανικὸν ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τὴν καθαρωτάτην του μορφήν, ἢ τοῦλάχιστον ὡς τὴν περίοδον, ἡ ὁποία παρέχει εἰς ἡμᾶς τοὺς καθαρωτέρους τύπους τοῦ πνευματικοῦ βίου. Δὲν εἶνε λοιπὸν παράδοξον ὅτι ἡ προσοχὴ στρέφεται ἐκ νέου πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην, ἂν καὶ ὄχι πλέον μὲ τὴν ἀποκλειστικότητα, ποὺ ἐχαρακτήριζε τὴν ἀνθρωπιστικὴν κίνησιν τοῦ παρελθόντος. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν πάντοτε κύκλοι, οἱ ὁποῖοι καλλιεργοῦν μονομερῶς τὴν ψυχὴν των διὰ τῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ διὰ τοὺς ὁποίους Ἑλλάς εἶνε τὸ ἰδανικόν, ποὺ ἔπλασε δι' αὐτὴν ὁ ποιητὴς Χαίλδερλιν. Ἐνα τοιοῦτον κύκλον ἀπὸ τοὺς πολλοὺς, ποὺ ἔχει ἡ Βιέννη, ἠθέλησεν ἡ τύχη νὰ γνωρίσω κατὰ τὴν τελευταίαν μου διαμονὴν εἰς τὴν αὐστριακὴν πρωτεύουσαν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁμάδα γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι διέρχονται τὰς ἡμέρας των μέσα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἀπὸ αὐτὸ ἀντλοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς των, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶνε ἡ ἐσωτερικὴ των καλλιέργεια διὰ τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀθη-